

TILSHUNOSLIKDA VERBAL VA NOVERBAL MULOQOT

Abduraximova Mohigul Ravshanjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti lingvistika (ingliz tili) yo‘nalishi magistranti

e-mail: abduraximovamohigul98@gmail.com

Muminov Sidiqjon Mirsobirovich

Farg‘ona davlat universiteti professori, filologiya fanlari doktori

e-mail: siddiqjon.mominov.@bk.ru

ANNOTATSIYA

«Muloqot» tushunchasining turlicha ta’riflari mavjud. Muloqot ikki yoki undan ortiq odamlar o‘rtasidagi bilish yoki affektiv-baholash xususiyatiga ega bo‘lgan axborot almashinuvida ularning o‘zaro ta’sirlashuvi sifatida ta’riflanadi. Qisqa qilib aytganda, muloqot – odamlar o‘rtasida hamkorlik faoliyati ehtiyojidan yuzaga keladigan va axborot almashinuvi, o‘zaro ta’sirning yagona yo‘lini ishlab chiqish, boshqa odamni idrok qilish va tushunishdan iborat bo‘lgan aloqalarni o‘rnatish va rivojlantirishning murakkab, keng qamrovli jarayoni hisoblanadi. Bu «muloqot» tushunchasining eng to‘liq va aniq ta’rifidir. Ushbu maqolada biz muloqotning verbal va noverbal turi hamda ularning xususiyatlari va vazifalari haqida to‘xtaldik.

Kalit so‘zlar: muloqot, nutq, verbal va noverbal muloqot, mimika, imo-ishora va pantomimika.

ABSTRACT

There are different definitions of "communication". Communication is defined as the interaction of two or more people in the exchange of information that has a cognitive or affective-evaluative character. In short, communication is a complex process of establishing and developing relationships that arise from the need for collaborative activities between people and the exchange of information, the development of a single path of interaction, and the perception and understanding of the other person. is a comprehensive process. This is the most complete and accurate definition of "communication". In this article, we have discussed about the verbal and nonverbal types of communication and their features and functions.

Keywords: communication, speech, verbal and nonverbal communication, facial expressions, gestures and pantomime.

Muloqot turli-tuman vazifalarni bajaradi. Turli mualliflar muloqotning turli vazifalarini ajratib ko'rsatadilar. G.M. Andreyeva "kommunikativ, interaktiv va perseptiv vazifasi"ni sanab o'tadi. M.I.Enikeyev "axborotli-kommunikativ, boshqaruv-kommunikativ, perseptiv-samarali va affektiv-ekspressiv (emotsional o'zini ifodalash)" vazifalarini ko'rsatadi. A.A. Brudniy:"instrumental, sindikatli, translyatsiya, o'zini ifodalash vazifalarini ajratadi. Instrumental – bu muloqotning harakatni bajarish uchun muhim axborotni etkazishdan iborat bo'lgan asosiy ishchi vazifasidir. Bu vazifaga yaqin bo'lgan, lekin unga o'xshash bo'lmagan vazifa, birlashtirish – sindikativ vazifa. Ko'pchilik muloqot aktlarining bevosita maqsadlari katta va kichik guruhlardagi odamlar o'rtasidagi umumiylikni aniqlash va mustahkamlashdan iborat. Sindikativ vazifa bilan o'zini ifodalash vazifasi bir-biriga yaqindir. O'zini ifodalash o'z mohiyatiga ko'ra, hamfikrlikka, aloqaga qaratilgan. Alohida o'rinni ijodiy faoliyatdagi o'zini ifodalash egallaydi, u faoliyat mahsuli sifatida ijtimoiy ahamiyatga ega, chunki u, odamlar o'rtasidagi muloqot predmetiga aylanadi. Va nihoyat, muloqotning translyatsion – faoliyatning aniq usullari, baholash mezonlari va dasturlarni etkazish vazifasi muhim ahamiyatga ega. Bu vazifa ta'lim olish asosida yotadi: muloqot orqali shaxsning ta'lim olishi amalga oshadi".[1] L.A.Karpenko maqsadga ko'ra muloqotning sakkiz xil vazifasini belgilaydi: "aloqaviy – xabarlarni qabul qilish va etkazish, hamda o'zaro aloqada bo'lishga ikkala tomonning shayligi holati sifatida aloqa o'rnatish; axborotli – xabarlar, fikrlar, maqsadlar, echimlar va boshqalar almashinuvi; chorlovchi – muloqot bo'yicha sherikni u yoki bu harakatlarni bajarishga yo'naltiruvchi faolligini rag'batlantirish; boshqaruvchi – hamkorlik faoliyatini tashkil etishda harakatlarni o'zaro yo'naltirish va muvofiqlashtirish; anglash vazifasi – etkazilgan ma'lumotning mohiyatini mutanosib holda idrok qilish va tushunishgina emas, balki, sheriklarning ham o'zaro bir-birlarini tushunishlari (istaklari, mayllari, kechinmalari, holatlari va h.k.larni); amotiv – sherikda zarur hissiyotli kechinmalarni uyg'otish («hislar almashinuvi»), shuningdek, uning yordamida shaxsiy kechinma va holatlarni o'zgartirish; munosabatlarni o'rnatish – individ mavjudligi kutilayotgan jamiyatdagi rolli, darajali, ish bo'yicha, shaxslararo va boshqa aloqalari tizimlarida o'z o'rnini anglash va qayd etish; ta'sir o'tkazish – sherikning holati, hulq-atvori, shaxsiy-mazmunli hosilalari, shuningdek, istaklari, mayllari, fikrlari, echimlari, tasavvurlari, ehtiyojlari, harakatlari, faolligi va boshqalarni o'zgartirish".[2] B.F.Lomov muloqotning quyidagi vazifalarini taklif etadi: axborotni qabul qilish-yetkazish jarayonlarini o'z ichiga olgan axborot-kommunikativ; hamkorlik faoliyatini amalga oshirishda harakatlarni o'zaro tuzatish bilan bog'liq boshqaruvchi-kommunikativ, inson hissiyotlari sohasiga tegishli bo'lgan va o'z emotsional holatini o'zgartirishdagi ehtiyojlarga javob beruvchi affektiv-kommunikativ vazifalar.

Odamlar o'rtasidagi muloqotning eng muhim turlari verbal va noverbal muloqotdir. Noverbal muloqot til, tovush nutqining qo'llanilishiga asoslanmagan bo'lib, bu mimika, imo-ishoralar, pantomimika, sensor yoki tana orqali aloqalar vositasidagi muloqot. Bu boshqa odamdan qabul qilinadigan taktil, ko'rish, eshitish, hid bilish, hamda, boshqa sezgi va tasavvurlar. Odam muloqotining noverbal shakl va vositalarning ko'pchiligi tug'ma bo'lib, faqat o'ziga o'xshashlar bilan emas, balki, boshqa tirik jonzotlar bilan ham hissiyot va xulq-atvor darajalarida hamfikrlikka erishish orqali o'zaro ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

Verbal muloqot faqat insonga xos bo'lib, zarur shart sifatida tilni o'zlashtirishni belgilab beradi. Nutq muloqot vositasi sifatida bir vaqtning o'zida ham axborot manbai sifatida, ham suhbatdosh bilan o'zaro ta'sirlashuv vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Buyuk shoir Sa'diyning so'zlarini yodda tutish lozim: «aqling bormi yoki yo'q, buyukmisan yo kichik, biz bilmaymiz, sen bir so'z atmaguningcha».[3] Verbal (nutq) muloqot tarkibiga: so'zlar, iboralar ma'nosi va mohiyati kiradi. Asosiy o'rinni so'zning qo'llanilish aniqligi, uning ifodalanishi va hammabopligi, tovushlar, so'zlar talaffuzi, ohang ifodasi va mohiyati egallaydi. Nutqdagi tovush hodisalari: nutq jadalligi, tovush balandligi modulyasiyasi, tovush toni, nutq vazni, tovush sifati, ohangi, aniqligidan iborat. Tovush sifatining ifodalanishi: o'ziga xos maxsus tovushlar: kulgu, hiqillash, yig'i, pichirlash, xo'rsinishlar va boshqalar; ajratuvchi tovushlar – bu yo'tal; ahamiyatsiz tovushlar – tanaffuslar, shuningdek, nazalizatsiya tovushlari – «xm, xm», «e-e-e», «o-o-o» va boshqalar.

Tadqiqotlarga ko'ra, odam kommunikatsiyasining har kungi aktida so'zlar – 7%, tovush va ifodalar – 38%, nutqiy bo'lmagan o'zaro ta'sir – 53%ni tashkil etadi. Publitsiy aytganidek: «ovoz orqali gaplashamiz, butun tanamiz orqali suhbatlashamiz».[4]

Muloqotning amalga oshish jarayoni ma'lum davrlarga ega. Eng mas'uliyatli davr tayyorgarlik davri – muloqotni rejalashtirish, o'zi uchun muloqot natijalariga qaratilgan mayllarni aniqlab olish zarur. Muloqotning birinchi bosqichi – aloqaga kirishish. Bunda vaziyatga kirishish, sherikning holati, kayfiyatini his etish, o'zi kirishib ketib, boshqasiga ham yo'nalishini belgilab olishga imkon yaratish muhimdir. Bu davr ruhiy aloqa o'rnatilishi bilan yakunlanadi. So'ngra qandaydir muammo, tomonlarning vazifasi va mavzuni ishlab chiqishda diqqatni jamlash davri boshlanadi. Keyingi bosqich – motivatsion yondashuv. Uning maqsadi – suhbatdoshning motivlari va qiziqishlarini anglash. So'ngra diqqatni mustahkamlash bosqichi boshlanadi, keyin esa fikrlarda nizolar bo'lsa, asoslash va ishontirish bosqichi keladi. Va nihoyat, natijalarni qayd etish bosqichi boshlanadi. Agar mavzular ko'rib chiqilgan bo'lsa yoki sherik notinchlik alomatlarini namoyon qilgan taqdirda muloqotni yakunlash zarur. Muloqotni doimo davom ettirish istiqboli bilan yakunlash kerak. Eng oxirgi daqiqalar,

yakuniy soʻzlar, qarashlar, qoʻl siqishlar oʻta muhimdir, baʼzida ular koʻp vaqt davom etgan suhbat natijasini butunlay oʻzgartirib yuborishi mumkin.

Kundalik muloqotda odamlar koʻproq quyidagi fanlar oʻrganadigan muloqotning noverbal vositalaridan foydalanadilar: kinestetika (inson hissiyotlarining tashqi ifodalanishi), mimika (yuz mushaklarining harakati), imo-ishoralar (tana alohida qismlarining ishoratli harakatlari), pantomimika (butun tana: gavda holati, qomat, egilish, yurish harakatlari), takesika (muloqot vaziyatidagi yaqinlashishlar: qoʻl siqish, oʻpishish, tegib ketish, siypalash, itarib yuborish va h.k.), proksemika (odamlarning muloqot vaqtida fazoda joylashishi, inson aloqalarida quyidagi masofalar sohalarini ajratadilar: yaqinlik sohasi (15-45 sm), shaxsiy yoki xususiy soha (45-120 sm), ijtimoiy soha (120-400 sm), ommaviy soha (400 smdan ortiq)).

Mimika, nigoh, imo-ishoralar – noverbal muloqotning koʻproq maʼlumot olish mumkin boʻlgan vositalari. Peshona, qoshlar, ogʻiz, koʻzlar, burun, iyak – bu yuz qismlari insonning asosiy hissiyotlari: hijron, gʻazab, shodlik, ajablanish, qoʻrqinch, nafrat, baxt, qiziqish, qaygʻu va boshqalarni ifodalaydilar.

Shunday qilib, tilshunoslikda muloqotning verbal va noverbal turi muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI (REFERENCES)

1. Болотова А.К., Макарова И.В. Прикладная психология: учебник для вузов. – М., Аспект Пресс, 2002. – 383с.
2. Дружинина В.. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.
3. Gʻoziyev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
4. Югай А.Х., Мираширова Н.А. “Общая психология” – Ташкент 2014.